

Mineviku lähivaade. Nüüdiskultuuri ajaloostamine

Konverents sarjast „Etüüde nüüdiskultuurist”

16. mail 2019 Tallinna Kirjanike maja musta laega saalis (Harju 1)

Teesid

Riina Oruaas

Mälu ja arhiiv. Kuidas saada iseenda teadmiste arheoloogiks?

Omaenda teadliku eluaja teatrit uurides on teatriajaloolane subjektina oma töös paratamatult kohal – vaatajate, kogejate, tõlgendajatena. Põrkume uurijatena paratamatult nii praktiliste kui abstraktsemat laadi probleemidega. Nii isiklik mälu kui olemasolevad dokumendid osutuvad sageli ebapiisavateks või vastuolulisteks. Teisalt ahvatlevad läbielatud teatrisündmused – hetkel, kui nad ootamatult osutuvad ajalooks – endaga kaasa kiskuma isiklike mälestusi, mis võivad olla kõrvalised või hoopis tähtsusetud.

Michel Foucault kirjeldab ajaloolast kui arheoloogi, kelle tegevust selgitab ta oma kõige metodoloogilisemas teoses, „Teadmiste arheoloogia” (1969). Foucault eristab kahte liiki teadmist, milleks on süsteemne, teaduslik teadmine (*connaissance*) ja praktiline, ajalooline teadmine (*savoir*). Valdkond, kus asub subjekt, on nimelt *savoir*, praktiline teadmine. Teatrist kõneldes võib luua seega paralleeli, kus diskursiivseks praktikaks on teater ise, selle üle mõtlemine, sellest kõnelemine ja teatrielus teadlikult osalemine *savoir*, ning teaduslik teadmine on sel juhul teatriteadus.

Kuna uurija on parasjagu ajaloostamisel olevas protsessis ise osalenud, siis nii tema mälu kui arhiiv (sõltumata selles, kas mõista seda füüsilise või foucault'likult diskursiivsena) on korruga nii isiklikud kui kultuurilised. Ning mõlemad osutuvad ebakindlaks ja muutuvaks kohe, kui püüda neile läheda teadlase pilguga, iseenda praktilisest teadmisest teaduslikku kujundades. Teatriajaloolane on pideval küsimuse ees, kus reaalse elu käigus kogutud teadmised nõuavad arheoloogitööd. Mis see on, mis jääb alles, kui mineviku monument ehk kunagine suurlavastus libiseb käest koos tuhmuva VHS-salvestusega?

Anneli Saro

Teatriajalugu, etendusanalüüs ja amneesia

Ettekanne tõukub Saksa teatriteadlase Erika Fischer-Lichte väitest, et ei epistemoloogilisest ega metodoloogilisest vaatenurgast lähtudes ole mõistlik tõmmata teatrihistoriograafia ja etendusanalüüsi (sh teatrikriitika) vahele ranget piirjoont. „Mõlemal juhul lähtutakse konkreetsetest küsimustest ja probleemidest, mis on formuleeritud ja inspireeritud meie enda uurimisalastest huvidest, teoreetilisest baasist, konkreetsest teatri, etenduse ja ajaloo mõistmisest, ning lahendust asutakse välja töötama just selles mõttes subjektiivse tõlgendamise protsessina.” (Fischer-Lichte 2011: 60) Ainuke erinevus, mis neid kahte distsipliini eristab, on tema arvates etendusanalüüsi lähtepunktiks olev sündmuses osalemise vahetu kogemus. See väide kehtib küll kaugema ajaloo uurimisel, kuid mitte lähimineviku ja omakultuuri puhul.

Keskendun ettekandes küsimusele, kuidas on nüüdisteatri ajaloostamisel omavahel seotud teatriajalugu ja etendusanalüüs ning millist rolli selles protsessis mängivad mälu (sh unustamine) ja teised allikad. Teoreetilisi seisukohti ja ajaloostamisega seotud dilemmasid selgitan näidetega monograafia „101 Eesti teatrisündmust“ kirjutamisprotsessist.

Piret Kruuspere

Teatriajaloost ja -historiograafiast: eesti teatrikirjutuse näitel

Mõistestik. Kasutan ettekandes n-ö katusmõistena sõna *teatrikirjutus*, mis minu nägemust mööda hõlmab mitte ainult (akadeemilist) teatriajalugu, vaid ka (kaasaegset) teatriarvustust, samuti teatripraktikute poolt kirjutatud (teaduslikud, esseistlikud, memuaarsed jms tekstid). Mõisteid *teatriajalugu* ja *teatrihistoriograafia* on vahel kasutatud ka sünonüümidena, ent *teatrihistoriograafiat* võiks määratleda pigem distsipliinina, mis uurib teatriajaloo kirjutamise mudeleid ja narratiive. Peatun ka *ajalookirjutuse* ja *kriitika* vahekorral teatrikunsti kajastamisel, käsitlemisel ja jäädvustamisel. Tsiteerides eesti silmapaistvamaid teatriteadlasi: „meie kaasaegses teatrikriitikas on alati kaasas tulevane teatriajalugu“ (Karin Kask) ja „teatrikriitika läheb ... sujuvalt ajalooks üle“ (Lea Tormis).

Teatriajaloo kirjutamise lugu ja metodoloogilised võimalused. Püüan analüüsida nii eesti teatriloo varasemaid praktikaid kui ka püstitada võimalikke hüpoteese või osutada inspireerivatele perspektiividele eesti teatriloo edaspidiseks (eri)uurimiseks ja kirjutamiseks. Ettekande raames pakun selles kontekstis välja ka mõned märksõnad: teatriajalugu ja kultuurimälu, rahvusliku teatriloo (võimalikud) dominandid, tekst ja pilt teatriloo, näitlejalooming käsitlemine teatriloo.

Epp Annus

Afektiivne mõtlemine ja teaduslikud häälestused

„Ajalooselased, kes väidavad end olevat neutraalsed, ütlevad vaid seda, et nad pole kunagi esitanud küsimusi oma mõjutuste kohta.“

Rein Taagepera

Ettekanne vaatleb ajalookirjutust, mille objektiks on nõukogude ja post-nõukogude periood, ning keskendub afektiivse kirjutuse ja teadusliku objektiivsuse suhtele. Nüüdiskultuuri on selles ettekandes mõistetud n-ö veel elus olevate põlvkondade kultuurina, st et sinna kuuluvad ka Teet Kallas, Maimu Berg, Aili ja Toomas Vint jt. Sellises käsitluses ulatub nüüdiskultuur ka nõukogude aega.

Lähtepunktiks on Svetlana Boymi – kes kirjutab nt elus ühiskorterites, avalikult lisades enda isikliku kogemust – *kirgliku mõtlemise* kontseptsioon, mida siinses ettekandes on edasi arendatud *afektiivse mõtlemise* mõiste abil. Nagu Svetlana Boym selgitab, „„kirglik“ tähendab siin [...] järeleandmist elu ja argikogemuse „lähedusele“, oma uudishimu usaldamist ja maailma kuulutamist.“ Kirglik mõtlemine ei „tõmbu „näivuste maailmast“ tagasi sisemisse nähtamatusse tsitadelli või elevandiluust torni“. Kirgliku mõtlemise idee

võib ümber sõnastada afektiivseks mõtlemiseks, et osutada uurimistöö afektiivsetele aspektidele. Afektiivset mõtlemist kaasavad teaduslikud uurimused on, vastandina teadustöödele, mis pürgivad teadusliku objektiivsuse poole, teadlikud isikliku kogemuse ja afektiivsete struktuuride paratamatust kohalolust humanitaarteaduslikus mõtlemises.

Positivistliku mõtlemise traditsioon on pikka aega pooldanud erapooletute, „objektiivsete” teaduslike põhimõtete ideaali, ent samas on positivistlik usk uurimistöö objektiivse erapooletuse tegelikku saavutatavusse viimastel aastakümnetel kokku kuivanud. Kui ka pingutada selle nimel, et anda edasi võimalikult impersonaalne ja mitmefookuseline vaade uurimismaterjalile, on isiklik häälestus oma materjali suhtes hoopis sügavam ja varjatud küsimus, mis hõlmab nii uurimistöö küsimuste asetust, tähelepanu pööramist teatud üksikasjadele teiste arvelt kui ka mõne konkreetse teema eelistamist teistele. Teadustöö ei toimu mitte üksnes puhta logos’e maailmas, vaid on seotud afektiga; see pakub naudingut, paelub, kisub endaga kaasa. Ehk peaksime arvestama ka uurijatöö afektiivseid aspekte ning tunnustama teadusväliseid taustsüsteeme, mis kujundavad meie huvi inimeksistentsi konkreetsete tahkude vastu ning tekitavad afektiivse meelestuse, mis võib mõjutada või tingida meie suhteid uurimismaterjaliga.

Andrei Hvostov

Komberuum, talupojamõistus, süvariik: kuidas seletada seletamatut?

Kirjanikel on vahetevahel peavaluks lähiminevikku kirjeldama hakates küsimus, et kas need põlvkonnad, kellel puudub isiklik kogemus 20-30 aastat tagasi juhtunuga, saavad adekvaatselt aru, milline oli see aeg, kus jutustuse tegevus aset leiab, ja millised olid tollal elanud inimeste valikud? (Vt. Rein Raa romaani „Täiusliku lause surm” osaks saanud kriitik: <https://kultuur.err.ee/307778/arvustus-valjamoeldis-üksikasjus-tosi-laiemas-plaanis> <http://www.looming.ee/artiklid/ruutkilomeeter-ajalugu/>.)

Minevikust kirjutamise ahastusele lisandub probleem tänapäeva kirjeldamisega neil juhtudel, kui peab kasutama laialt levinud termineid, millel puuduvad ühesed definitsioonid ning selge tähendusväli. Vaadake termineid nagu „komberuum”, „talupojamõistus”, „süvariik”, „eestimeelne poliitika”, „rahvuslik kasvatus” ja muud taolised sõnad, mida kasutatakse poliitilises retoorikas sagedasti, eeldades, et kõik saavad seletamatagi aru, mida selle kõigega mõeldakse.

Aga kas need mõisted on nii üheselt arusaadavad?

Ja kuidas seletada neid mõisteid lugejatele, kes hakkavad eesti kirjavarasse süvenema põlvkonna möödudes, selle sajandi keskel?

Marin Laak

Kriitikast, kirjanduslooliselt lähivaates

Mind kõnetasid selles konverentsi kutsungis järelejätmalt mõned laused, näiteks „Kuidas kirjeldada midagi, mis alles kestab?.. Mis tööd teeb kirjanduse ajaloo kirjutaja, kui ta võtab ette oma kaasaja ajaloo kirjanduse. ...Mis tegurid seda määravad? Kus liigub ajaloo ja kriitika, ajaloo ja tellimuse, ajaloo ja ideoloogia võimalik piir ning vastastikmõju? Ettekandes arutlen

kirjanduskriitika ja -loo suhete üle, lähtudes vanamoodsalt mõtlemisest kriitikast kui metakeelest ja meediumist, mitte ainuüksi kriitikust kui empaatilisest lugejast kumaras teksti kohal, nagu on kirjutanud Ants Oras ning hiljutiselt Aare Pilv. Küsimusele, kuidas suhestub kriitika ajalookirjutusega, otsin vastuseid 1920. ja 1930. aastate kirjanduskriitilistest aruteludest, mis kõlavad praegugi kaasaegselt. Nende aastate eripäraks oli mitmete „Euroopa moevoolude„ lühikese aja vältel kiires rütmis pörkumised, samaaegselt riiklike ja rahvuslike institutsioonide loomisega. Pingerikas aeg, mis sundis arutlema ka kriitika olemuse ja rolli üle, isegi kriitiku kui subjekti isikuomaduste üle, eriti aga kriitika vastutuse üle autori, lugeja, kirjandusliku teksti ja kirjandusprotsessi ning lõpuks ka kogu kultuurilise ajajärgu vahel.

Kristina Jõekalda

Kaasaegne kunst baltisaksa ja esimestes eesti kunstiajaloo üldkäsitlustes

Vaatlen ettekandes, millise osakaalu saavad esimestes Eesti ala kunsti üldkäsitlustes erinevad perioodid ja stiilid, ning mil määral tuuakse neis sisse kaasaegset kunsti. Keskendun järgnevatele teostele: Wilhelm Neumanni „Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste und des Kunstgewerbes in Liv-, Est- und Kurland vom Ende des 12. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts“ (1887), Alfred Vaga „Eesti kunsti ajalugu: Keskaeg“ (1932), ning Voldemar Vaga „Eesti kunst: Kunstide ajalugu Eestis keskajast meie päevini“ (1939–40). Kus peituvad struktuurilised eeskujud? Kas ja millega valikuid põhjendatakse? Milliseid hinnanguid vastavatele perioodidele antakse?

Ingrid Ruudi

Näitus kui lähiajaloo dünaamiline uurimisvahend

Ettekande eesmärgiks on juhtida tähelepanu, et lisaks ajalookirjutusele ja kriitikale osaleb nüüdiskultuuri tähendusloomes ka kuraatoritöö. Visuaalse kunsti, arhitektuuri ja disaini vallas on sageli just näitus see kontekst, kus tegeletakse nüüdiskultuuri ja lähiajaloo mõtestamisega ning pakutakse esmaseid üldistusi, mida ühelt poolt reflekteerib kriitika ning millele teisalt sageli toetub hilisem ajalookirjutus. Võtan vaatluse alla valiku viimasel kümnendil toimunud näitustest, mille eesmärgiks on olnud pakkuda subjektiivseid, kuid ometi üldistusele pretendeerivaid käsitlusi lähiajaloo kohta n-ö kanooniline ajalookirjutus puudub. Peamiselt puudutavad need üleminekuaega ja 1990. aastaid, mõnel üksikul juhul ka 1980. või 2000. aastaid. Tõstatavad küsimused, millised institutsioonid on selliste näituseprojektide algatajaks ja mis on kellegi motivatsioon; millised on võimalikud kuraatoripositsioonid, kui ainesega seostub ka isiklik osalus või vähemalt isiklik vaatajakogemus ja mälu; mil määral ja kuidas on näituste loomisesse kaasatud esitatavad "objektid" ehk milline on kuraatori ja kunstnike/arhitektide omavaheliste suhete dünaamika selles protsessis; milline üldse on näituse kui uurimistöö vahendi spetsiifika ja võimalikud eelised traditsioonilise kunstikirjutusega võrreldes.

Rein Veidemann

(Eesti) kirjanduslugu kui kultuurimälu avaldis

Nüüdiskultuuri ajaloostamise problemaatika käsitlemiseks pakub viljastavat teoreetilist raamistikku Juri Lotmani kultuurimäluteooria. Ehkki termini „kultuurimälu” võttis esmakordselt kasutusele 1988. aastal saksa egiptoloog ja kultuuriteoreetik Jan Assmann, võib Marek Tamm hinnangul just Juri Lotmanit „pidada esimeseks, kes töötas välja selge teoreetilise käsitluse kultuurimälust ja tõstis mälu kultuuriteooria keskseks kategooriaks.” [1] Kahele Lotmani käsitlusele antud valdkonnas, „Mälu kulturooloogilises valguses” (1985) ja „Kultuurimälu” (1986)[2] toetutaksegi arutluses eesti kirjandusloo (*resp* lugude) kohast kultuurimälus ning nüüdiskirjanduse suhestumisest sellega.

Kirjandusajalugu kultuuriosisena erineb ainelise kultuuri ajaloost selle poolest, et kui näiteks tehnika ajaloos „töötab„ just viimane ajalõik, sest iga uus leiutis saadab eelneva muuseumi, siis kirjandusajaloos leiab aset möödunud ajastu tekstide pidev teadlik või teadvustamatu aktualiseerimine dialoogi, järel- või ülekirjutuste, pastiššide või ülekannete näol. Selles mõttes pole võimalik kirjeldada kultuuri arengut lineaarselt. Lotmani sõnul on vahel „kultuuri „möödanikul” tema tulevikule suurem tähendus kui „olevikul” [3] See on andnud mulle põhjust näha eesti kirjandusloos eesti kultuuri tuumstruktuuri.[4] Kuna aga kirjandusloo nagu inimkonna ajaloo näol tervikuna on tegemist „paisuva universumiga”, siis on sellel, olenevalt vaatepunktist, nii keskmed kui ka perifeeriad. Keskmelena – järelvaates mõistagi – võime käsitada paradigmaatilisi muutusi, mis eesti kirjandusloos seostuvad 19. sajandi rahvusromantilise, 20. sajandi alguse uusromantismi (modernismi); 1950ndate lõpust 1970ndate alguseni täidetud modernismi teise laine ning 1980ndate lõpus end ilmutanud postmodernismiga. Lotmani mõistes „sümbolilist funktsiooni” omandavad tekstid, millel „on võime endasse koondada, säilitada ja rekonstrueerida *mälestust* eelnevatest kontekstidest.[5] See on küsimus kirjanduskaanonist. Kirjandusloo kui terviku suhtes endast loovat perifeeriat kujutava nüüdiskirjanduse võimalus ajaloostamiseks ilmneb just kirjandusloo seisukohast tähendusliku eritlemises ning lülitamises dialoogiprotsessi mineviku ja võimaliku tulevikuga. See omakorda sõltub üldisest kirjandusharidusest ja kriitika kvaliteedist.

---

[1] Marek Tamm. Juri Lotman ja kultuurimälu teooria. *Akadeemia* nr. 10, 2013, lk. 1749.

[2] Juri Lotman. Mälu kulturooloogilises valguses. Tõlkinud Silvi Salupere. *Akadeemia* nr. 10, lk. 1731 – 1735; Kultuurimälu. Tõlkinud Silvi Salupere. *Akadeemia* nr. 10, lk. 1736 – 1746.

[3] Juri Lotman. Kultuurimälu, lk. 1738.

[4] Rein Veidemann. Eesti kirjanduslugu kui eesti kultuuri tuumstruktuur. – Rein Veidemann. Eksistentsiaalne Eesti. Käsitlusi eesti kirjandusest ja kultuurist 2005 – 2010. Tallinn: Tänapäev, 2010, lk. 18.

[5] Juri Lotman. Kultuurimälu, lk. 1739.